

Pensioen in transitie

Netspar onderzoeksprogramma
2019-2023

Netspar onderzoeksprogramma 2019-2023¹

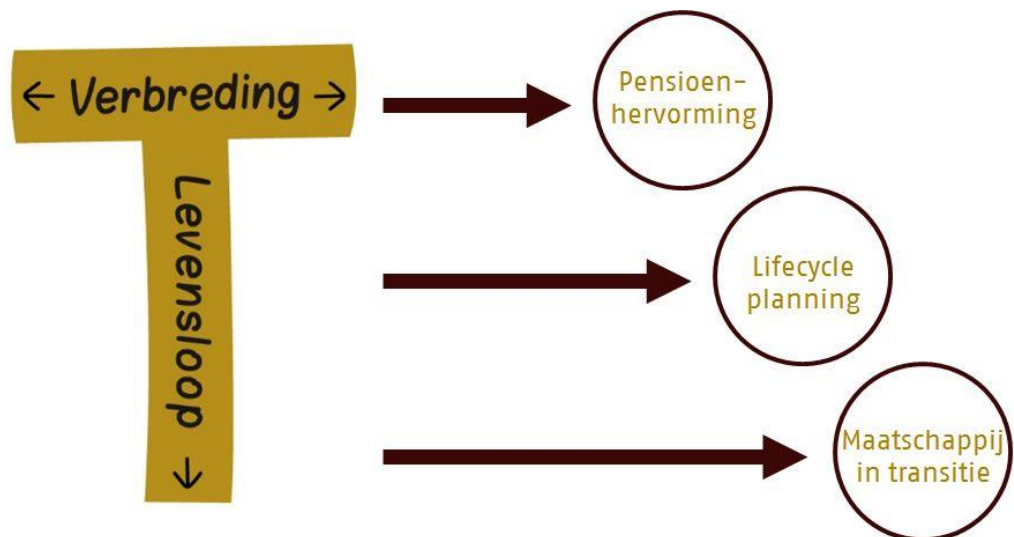
Kern van Netspar blijft inkomensvoorziening voor de oude dag

Het hart van het Netspar onderzoek is de inkomensvoorziening voor de oude dag. Deze voorziening wordt opgebouwd tijdens de werkende fase van de levensloop en benut tijdens de pensioenfase. Diverse ontwikkelingen, zowel tijdens de werkende fase als tijdens de pensioenfase, vragen om verbindingen met andere terreinen en het betrekken van meer wetenschappelijke disciplines. We stellen het nieuwe onderzoeksprogramma daarom voor als een T.

Verlenging van de levensloop en verbreding van de oude dag

De T staat voor "Transitie". Het gaat daarbij om mogelijke transitie naar een nieuwe pensioenstelsel, maar ook om de transitie van een product georiënteerde pensioensector naar een deelnemer- of klantgeoriënteerde sector. Standaard producten kunnen steeds meer op omstandigheden en preferenties van deelnemers en klanten worden afgestemd. Daarnaast hebben burgers meer verantwoordelijkheid gekregen op de arbeidsmarkt die steeds flexibeler is geworden en bij het geven en ontvangen van langdurige zorg. In het pensioenstelsel zijn veel zelfstandigen zelf verantwoordelijk voor hun pensioenopbouw, mensen moeten vaker keuzes maken over hun pensioen als ze vaker van baan en sector wisselen en hebben meer verantwoordelijkheid gekregen als het gaat om nabestaandenpensioen. Van burgers wordt verwacht dat ze (zelf)redzaam zijn en verantwoorde keuzes maken op het gebied van financiën, arbeidscarrière, gezondheid en verzekeringsarrangementen. Maar hoeveel verantwoordelijkheid kunnen burgers aan? Hoe kan de dienstverlening zo goed mogelijk ingericht worden om burgers te ondersteunen met behulp van maatwerk of inzicht in handelingsperspectieven (al dan niet met behulp van digitalisering en big data)?

¹ Dit onderzoeksprogramma is geschreven op basis van Netspar NexT, gesprekken met de Raad van Toezicht, de Stichtingsraad, de PRC en diverse partners.

Figuur 3: Onderzoeksagenda

De verticale poot van de T staat voor de levensloop. Netspar wil haar aandacht verder verlengen naar eerdere fases van het werkende leven. Ook latere delen van de pensioneringsperiode komen aan bod, in verband met de toegenomen verantwoordelijkheid op het gebied van gezondheid en zorg. De horizontale balk van de T is de verbreding van de oude dag als zijnde niet alleen pensioen, maar ook gezondheid, zorg, wonen en het welzijn van mensen. Voor die verbreding betrekken we andere disciplines bij de financieel-economische kern, die het hart van Netspar blijft.

Hieronder bespreken we onderwerpen die centraal staan in het nieuwe onderzoeksprogramma. We inventariseren onderzoeksvragen, die in overleg met partners nader ingevuld kunnen worden. Veel onderzoeksvragen dragen bij aan de NWA route 'Veerkrachtige en zinvolle samenlevingen' en het Regeerakkoord. Het is van belang om nu onderzoek te doen naar onderwerpen die spelen op de korte termijn, de middellange en de lange termijn.

KORTE TERMIJN

Duurzame inzetbaarheid van ouderen

De samenleving vergrijst: waren er in 1950 nog 7 mensen in de potentiële beroepsbevolking voor elke 65-plusser, nu zijn dat er nog maar 3 en in 2040 zullen dat er naar verwachting nog maar 2 zijn. Om de financiële houdbaarheid van de overheidsfinanciën te verbeteren is in 2015 besloten om de AOW leeftijd te verhogen tot 67 jaar in 2021 en vervolgens via een een-op-een koppeling van de AOW leeftijd aan de levensverwachting. Dit heeft de stijgende AOW uitgaven gedempt, zodat de overheidsfinanciën beter financieel houdbaar zijn geworden. Echter, de sociale

houdbaarheid is nog niet gegarandeerd: met het stijgen van de AOW leeftijd rijst de vraag of iedereen wel in staat is om te werken tot de verhoogde AOW leeftijd.

Hoe kunnen we ervoor zorgen dat mensen productief en gezond kunnen blijven werken tot de AOW gerechtigde leeftijd? We willen voorkomen dat arbeidsongeschiktheid toeneemt bij een verdere stijging van de pensioenleeftijd. Daarbij bestaan grote verschillen tussen sociaal economische groepen. Hoe ontwikkelen verschillen in verdienvermogens en de (gezonde) levensverwachting zich, en hoe kunnen we pensioenvoorzieningen en arbeidsongeschiktheidsverzekeringen afstemmen op deze verschillen? Wat voor gevolgen heeft dat voor ons welvaartsniveau en de maatschappelijke cohesie? Wat kunnen werkgevers, werkenden, de overheid, pensioenfondsen en verzekeraars doen om het risico op “kort werken” te verminderen of te verzekeren? Hierbij denken we onder andere aan: hoe kunnen we de levensstijl van werkenden verbeteren om hen vitaal te houden? Helpt bij- en omscholing van werknemers, en hoe kunnen we dat stimuleren? En hoe kunnen werkgevers het werk verdelen en inrichten zodat oudere werknemers zo lang mogelijk inzetbaar blijven?

Pensioencontract

De vergrijzing heeft ook de financiële en maatschappelijke houdbaarheid van onze aanvullende pensioenen onder druk gezet. Door de vergrijzing is het aantal premiebetalers van werknemerspensioenen afgenomen ten opzichte van het aantal gepensioneerden en kunnen tegenvallende beleggingsresultaten niet meer opgevangen worden door een verhoging van de premies. Om de lage dekking van de pensioenverplichtingen, als gevolg van de crisis en de lage rente, op orde te brengen zijn pensioenaanspraken en -uitkeringen niet geïndexeerd of zelfs gekort. Dit heeft het vertrouwen van burgers in ons pensioenstelsel geschaad.

De recente grote recessie heeft laten zien dat onze huidige pensioenregelingen de conjuncturele bewegingen van de reële economie versterken. Bij laagconjunctuur stijgt de waarde van de pensioenverplichtingen (door een daling van de rente) en daalt het vermogen (door negatieve beleggingsresultaten). Dit leidt tot hogere premies en/of lagere uitkeringen op een moment dat de consumptie toch al onder druk staat. Andersom, in hoogconjunctuur, zorgen hoge rentestanden en gunstige beleggingsresultaten voor hoge dekkingsgraden, waarbij fondsen de consumptie nog verder kunnen stimuleren. De procyclische werking van onze pensioencontract kan een negatief effect hebben op de economie en vraagt om een hervorming.

Er is veel onderzoek verricht hoe we de financiële houdbaarheid van onze aanvullende pensioenen kunnen verbeteren, hoe we de procyclische werking kunnen verminderen, hoe we de transparantie kunnen vergroten en het stelsel beter aan kunnen laten sluiten op de veranderende arbeidsmarkt met meer mobiliteit en meer

zelfstandigen. Netspar heeft hier een belangrijke rol in gespeeld.² Hoewel er nog geen beslissingen genomen zijn over een nieuw pensioencontract, heeft de SER vele contracten verkent, waaronder ook een pensioencontract met persoonlijke pensioenpotten en collectieve risicodeling. In het regeerakkoord wordt gekozen voor persoonlijke pensioenvermogen met elementen van collectieve risicodeling.

De komende jaren dienen zich nog vele onderzoeksvragen aan rondom de invulling van het pensioencontract. Hierbij kan gedacht worden aan de verdeling van financiële risico's (zoals aandelen- en renterisico) over (leeftijds)groepen en het intergenerationeel delen van systematische langlevensrisico's die niet of nauwelijks verhandeld worden op financiële markten. Ook transitievraagstukken die verbonden zijn aan een overstap op nieuwe pensioenarrangementen zullen aandacht vragen. Belangrijk is daarbij ook de communicatie van (nieuwe) pensioenarrangementen en de vraag hoe we met een nieuw pensioencontract het vertrouwen van mensen in het pensioenstelsel kunnen vergroten.

En verder...

Overige onderwerpen die op de korte termijn spelen zijn het bevorderen van pensioensparen door ZZP'ers, flexibilisering van de uitkeringsfase en ontwikkelingen binnen Europa op het gebied van productontwikkeling en regelgeving. Hoewel de vermogensopbouw van ZZP'ers gemiddeld gezien niet ver achterblijft bij werknemers, is de variatie een stuk groter. Daardoor zijn er relatief veel ZZP'ers met een lage opbouw. Om pensioensparen onder deze groep te bevorderen is meer inzicht nodig in de rol van preferenties, pensioenbewustzijn en (uitstel)gedrag bij deze groep.

Een van de plannen in het regeerakkoord is flexibilisering van de uitkeringsfase in de vorm van de mogelijkheid tot het opnemen van een lumpsum op de pensioendatum. Via analyse van aanpassing in regelgeving in andere landen kan onderzocht worden wie er gebruik maken van de lump sum, waar die voor gebruikt wordt en of er sprake is van selectie. Onderzoek naar het gebruik van een mogelijkheid om bedragen als lump sum op te nemen, kan samen met gerichte experimenten ook inzicht verschaffen in de vraag hoe informatie het beste kan worden aangeboden en hoe keuze-architectuur het beste kan worden ingericht om de welvaart van deelnemers te verhogen.

MIDDELLANGE TERMIJN

Naast aandacht voor de overgang tussen laatste jaren van de opbouwfase en de eerste jaren van de uitkeringsfase zal Netspar haar aandacht verder verbreden naar

² Onder andere I. Boelaars, L. Bovenberg, D. Broeders, P. Gortzak, S. van Hoogdalem, Th. Kocken, M. Lever, Th. Nijman en J. Tamerus (2014) Analyse van de duurzame vormgeving van het Nederlandse collectieve aanvullende pensioen, Netspar Occasional Paper.

de beginfase van het werkende leven en de latere delen van de pensioneringsperiode.

Werkzame leven en samenhang met wonen, huishoudsamenstelling en menselijk kapitaal

In de eerste helft van het werkzame leven is de samenhang van pensioenopbouw met scholing, woningmarkt en huishoudsamenstelling van belang. Vooral in deze levensloopfase staat pensioensparen onder druk door een flexibilisering van arbeidscontracten, hogere woonlasten (doordat hypotheekrente alleen aftrekbaar is als de hypotheek annuïtair wordt afgelost), studieschulden en de kosten van en investeringen in kinderen. Dit roept vragen op over premie-inleg en de fiscale behandeling van verschillende vormen van pensioensparen, in combinatie met vermogensopbouw in de eigen woning.

De ontwikkeling naar nieuwe pensioencontracten leidt ook tot nieuwe vragen hoe het beleggingsbeleid af te stemmen op individuele omstandigheden en voorkeuren. Onderzocht zal worden hoe om te gaan met beleggingen in illiquide activa en hoe exposure naar bepaalde persoonlijke risicofactoren kan worden ingebouwd. Verder gaan we na wat de preferenties zijn van mensen ten aanzien van duurzaam beleggen en hoe duurzaamheid een nieuwe rol kan gaan spelen in het beleggingsbeleid. Ook de effecten van (Nederlandse en Europese) regelgeving en beleidsdiscussies, waaronder de solvabiliteitsregels en de wens om meer nationaal te beleggen, zullen een belangrijk onderzoeksterrein zijn.

Mensen staan bloot aan risico's van echtscheiding en verweduwing. De kans dat mensen gedurende hun leven van partner wisselen is ook sterk toegenomen. Dit vraagt om een goede inrichting van nabestaandenpensioen en regelgeving rondom pensioen en echtscheidingen, om financiële problemen bij alleenstaanden en samengestelde gezinnen te voorkomen.

Daarnaast is het investeren in de eigen inzetbaarheid en arbeidscarrière van belang gedurende het werkende leven. In de afgelopen jaren is de leeftijd waarop mensen met pensioen gaan steeds hoger geworden. Arbeidscarrières worden steeds langer en één opleiding aan het begin van het werkende leven zal steeds vaker niet meer genoeg zijn. Er wordt meer flexibiliteit gevraagd en carrièreswitches (al dan niet uit noodzaak) zullen steeds vaker voorkomen. Dit leidt tot meer inkomensonzekerheid, wat gevolgen heeft voor het optimale spaargedrag van mensen. Daarnaast neemt de noodzaak van post-initieel onderwijs en trainingen toe. Op dit moment wordt post initieel onderwijs overgelaten aan de mensen zelf en hun werkgevers. Het wordt vooral gevolgd door mensen met een relatief hoge opleiding en neemt af met leeftijd. De vraag is wat de rol van de overheid, de werknemer en de werkgever is bij de financiering van post-initieel onderwijs voor mensen in verschillende lagen van de bevolking, om onder-investeringen in menselijk kapitaal te voorkomen.

De overgang van het werkende leven naar pensionering vindt nu vaak nog abrupt plaats. Er is veel onwetendheid over deeltijdpensioen en een kwart van de 60-plussers geeft aan dat het binnen de organisatie waar men werkt niet mogelijk is om minder uren te werken. De toename van het werkende leven en de pensioenperiode zou tot een toename kunnen leiden van de vraag naar een flexibel pensioen. Onderzoek laat zien dat deeltijdpensioen naar verwachting niet leidt tot een hogere arbeidsparticipatie, omdat de extra periode die gewerkt wordt niet opweegt tegen het lagere aantal uren werk per week. Toch zou flexibilisering van de overgang naar pensioen wel positieve effecten kunnen hebben op de gezondheid en de (werk)tevredenheid van mensen. Nader onderzoek is noodzakelijk voor de inrichting van een goed flexibel pensioen.

Pensioenfase: samenhang met wonen, zorg en kwaliteit van leven

In de fase waarin mensen zich geheel terugtrekken van de arbeidsmarkt is er grote variatie in levensverwachting, sociale netwerken en zorgbehoeften. Stijgende kosten voor (langdurige) zorg verhogen de urgentie om de balans tussen zelfredzaamheid en collectieve zorg te onderzoeken. Een belangrijke onderzoeksvraag is in hoeverre private verzekeringsarrangementen en informele zorg een rol kunnen spelen bij het aanvullen van publieke voorzieningen voor welzijn en zorg. Daarbij speelt het ontwerp van de financiering een belangrijke rol. Welk financieringsmodel kan duurzaam en effectief de kwaliteit en toegankelijkheid van zowel institutionele en informele zorg bevorderen?

Steeds meer ouderen wonen steeds langer zelfstandig thuis. Wat doet dat met de kwaliteit van leven van ouderen? Sociale netwerken kunnen de kwaliteit van leven verhogen, maar juist bij gezondheidsproblemen kunnen sociale netwerken zwakker worden en dit kan tot eenzaamheid leiden. Zijn er groepen die professionele aandacht nodig hebben om eenzaamheid te voorkomen? Veel ouderen willen graag thuis blijven wonen, maar er is heterogeniteit in (zelf)redzaamheid van ouderen. Dit heeft ook gevolgen voor de volwassen kinderen van ouderen. Wat is het effect van langer thuis wonen van ouderen op het welzijn van volwassen kinderen? In hoeverre kunnen zij zorg verlenen en hebben zij plichten rond de zorg voor hun ouders? Is er sprake van overbelasting (vooral aan de onderkant van de samenleving waar mensen het zich niet kunnen veroorloven om zorg in te kopen?) en zo ja, hoe kan dit worden verbeterd?

LANGE TERMIJN

Arbeidsmarktontwikkelingen

Op de arbeidsmarkt staat de traditionele werknemer-werkgever relatie onder druk. Door de vergrijzing, maar ook door de toenemende dynamiek als gevolg van technologische ontwikkelingen en internationale concurrentie slaan risico's steeds meer neer bij huishoudens.

Grote groepen werkenden zijn steeds minder gebonden aan één werkgever. Mensen werken in steeds meer verschillende en meer flexibele arbeidsrelaties (bijvoorbeeld als zzp-er). Dit zet de traditionele sociale zekerheid onder druk en het zorgt ervoor dat werkenden steeds meer verantwoordelijkheden krijgen voor het regelen van hun eigen pensioen. Het heeft ook consequenties voor pensioenaanbieders, die steeds meer direct communiceren met hun deelnemers in plaats van vooral met werkgevers.

Toenemende verantwoordelijkheden aanbieders en deelnemers

Door veranderingen in de werkgever-werknemer relatie ontstaan er nieuwe verhoudingen. Daarbij zouden aanbieders van pensioenproducten meer verantwoordelijkheid kunnen krijgen bij het begeleiden van deelnemers. Het is belangrijk om te onderzoeken en te begrijpen wat deelnemers willen en hoe het vertrouwen gewonnen kan worden van deelnemers uit verschillende lagen van de bevolking en verschillende generaties.

Digitalisering en big data bieden kansen

Digitalisering en big data bieden kansen om mensen te helpen met hun toegenomen verantwoordelijkheid. Big data maken het in toenemende mate mogelijk verschillende levensdomeinen (zoals wonen, gezondheid, arbeidsmarktsituatie, sociale netwerken en huishoudsituatie) met elkaar te verbinden. Er zal nagedacht worden over een financiële infrastructuur, waarmee huishoudens gemakkelijker een integraal inzicht kunnen krijgen in hun financiële situatie. Onderzoek is nodig om na te gaan hoe een dergelijke financiële infrastructuur en (big) data gebruikt kunnen worden om pensioenproducten en pensioencommunicatie persoonlijker te maken en financieel advies te verbeteren. Deze technologische ontwikkelingen kunnen ook gevolgen hebben voor de marktordening. Gaan financiële adviezen van pensioenfondsen en verzekeraars komen, of gaan andere partijen hierbij een grotere rol spelen?

Keuzearchitectuur

Persoonlijk financieel advies betekent niet dat mensen ook altijd de juiste keuzes maken. Keuzevrijheid vraagt zorgvuldige begeleiding om deelnemers naar de voor hen best passende oplossing te leiden. Het ontwikkelen van een goede keuzearchitectuur is daarom essentieel. De vraag rijst hoeveel winst er voor deelnemers te behalen is met maatwerk en keuzevrijheid, welke arrangementen aangeboden moeten worden en tot welk gedrag die leiden. Tevens worden allerlei governance en ethische vragen relevant betreffende zorgplicht en andere verantwoordelijkheden van aanbieders ten behoeve van pensioendeelnemers, het beschermen van de privacy en het voorkomen van verkeerd gebruik van informatie. Zorgplicht zal steeds vaker ook vooraf plaatsvinden in plaats van achteraf.

Risicodeling en herverdeling

De toenemende beschikbaarheid van informatie over personen raakt ook de verzekeraarbaarheid van risico's, zoals het langlevenrisico. Deelnemers kunnen immers

meer gesegmenteerd worden in homogene groepen. Een belangrijke onderzoeksvraag is hoe zowel verzekeringssolidariteit als voorspelbare, herverzekeringssolidariteit bij het delen van risico's kan worden georganiseerd in een samenleving die gekarakteriseerd wordt door een grote mate van heterogeniteit en keuzevrijheid. Welke rol kunnen werkgevers, werkenden, pensioenfondsen, verzekeraars en de overheid spelen bij het beschermen van werkenden tegen risico's en het verbinden van individuen in solidariteitskringen? De positie van kwetsbare groepen verdient hierbij speciale aandacht.

Nationale Wetenschapsagenda

Dit onderzoeksprogramma sluit aan bij de verschillende vragen uit de Nationale Wetenschapsagenda.

NWA 034: Wat is in het licht van de veranderende bevolking (o.a. vergrijzing) de houdbaarheid van de welvaartsstaat?

NWA 037: Wat zijn de maatschappelijke gevolgen van de meest recente grote recessie, en hoe kan het stelsel van financiële systemen hervormd worden om dergelijke crises in de toekomst te voorkomen?

NWA 038: Wat is een goede balans tussen vrijheid en (individuele en collectieve) verantwoordelijkheid?

NWA 041: Welke sociale en economische ongelijkheden zijn er in Nederland en wat zijn de trends daarin? Zijn er systemen denkbaar die meer gelijkheid opleveren en ons welvaartsniveau op peil houden of vergroten, of is er een onvermijdelijke spanning tussen gelijkheid en andere doelen die we nastreven, zoals economische groei? Teveel ongelijkheid kan de economische groei en sociale cohesie verminderen.

NWA 048: Hoe kunnen zelfredzaamheid en participatie in de samenleving gestimuleerd worden?

NWA 049: Hoe blijven de beroepsbevolking en haar organisaties vitaal en veerkrachtig in het licht van de uitdagingen van de 21e eeuw?

NWA 071: Wat is kwaliteit van leven?

NWA 093: Hoe kunnen innovatie, kwaliteit en toegankelijkheid van de geïstitutionaliseerde en informele zorg bevorderd worden?

NWA 108: Welke sociale veranderingen als gevolg van technologische veranderingen zijn aanstaande en beïnvloeden onze welvaart? ... De ordening van markten wordt flink opgeschud, waardoor nieuwe verhoudingen ontstaan.

NWA 109: Wat zijn de gevolgen van nieuwe technologieën en big data op de effectiviteit van bestuur en rechtstaat?